

**Τα διαχρονικά
στερεότυπα
και προκαταλήψεις**

Εάν θελήσουμε με μια και μόνο λέξη να χαρακτηρίσουμε την "μέση εικόνα" του ανθρώπου με αναπηρία, όπως προβάλλεται από τα ΜΜΕ – ανεξαρτήτως εξαιρέσεων που επιβεβαιώνουν τον κανόνα – οφείλουμε να χρησιμοποιήσουμε τη λέξη "ψευδής". Ψευδής, υπό την έννοια ότι κινείται σε δυο αντιδιαμετρικά άκρα, εξαιρώντας τον μέσο πολίτη με αναπηρία που αποτελεί την συντριπτική πλειοψηφία. Αυτό συμβαίνει γιατί άλλοτε εστιάζει αποκλειστικά και μόνο στην αναπηρία, ως αυτή καθαυτή να χαρακτηρίζει καθοριστικά τον άνθρωπο και άλλοτε προωθεί την ιδέα περί "ήρωα της ζωής που κατακτά την μοίρα του", κάτι που στο παραμικρό δεν χαρακτηρίζει την πραγματικότητα της ζωής των ανθρώπων με αναπηρία.

Το «ψεύδος» της εικόνας των ΑμεΑ που προβάλλεται από τα ΜΜΕ, στο παραμικρό δεν πρέπει να γίνεται αντιληπτό ως προϊόν σκοπιμότητας. Τα ΜΜΕ είναι προεκτάσεις της κοινωνίας και σε σημαντικό βαθμό αναπαράγουν χρόνια ριζωμένες κοινωνικές προκαταλήψεις και στερεότυπα. Κατά συνέπεια, είναι κάτι παραπάνω από απαραίτητο πριν μπούμε στην ουσία του θέματος δηλαδή στο "τι ακριβώς συμβαίνει, τι ακριβώς πρέπει να γίνει", να ερευνήσουμε στοιχειωδώς το "πόσο βαθιά είναι ριζωμένα τα στερεότυπα και οι σχετικές με την αναπηρία προκαταλήψεις;"

Διεθνής λογοτεχνία και αναπηρία

Το προσφορότερο πεδίο έρευνας, για το διαχρονικό τρόπο δημόσιας παρουσίασης του ανθρώπου με αναπηρία, βρίσκεται στη λογοτεχνία. Σειρά μελετών επί του θέματος, τέλη δεκαετίας 70 και αρ-

χές δεκαετίας 80, μας προσφέρουν συγκεκριμένα στοιχεία, που αξίζει να παραθέσουμε.

• Αν μελετήσουμε λογοτεχνικούς χαρακτήρες με κάποια αναπηρία την περίοδο 1550-1950, προκύπτουν κάποια στοιχεία, όπως αυτά παρατίθενται στον παρακάτω πίνακα (στον οποίο ωστόσο έχει συμπεριληφθεί και ο Έλληνας τραγωδός Ευριπίδης):

Συγγραφέας	Περίοδος	Αναλογία
Κάρολος Ντίκενς	1812-1870 μ.Χ.	87,5%
Αιμίλιος Ζολά	1840 - 1912 μ.Χ.	50%
Λέων Τολστόϊ	1828-1910 μ.Χ.	42,9%
Ευρυπίδης	Περίπου 485-407 π.Χ.	31,3%
Ουίλιαμ Σαίξπηρ	1564-1616 μ.Χ.	16,7%

(ο παραπάνω πίνακας δημοσιεύεται στο βιβλίο "Δικαίωμα στην διαφορά" του Παναγιώτη Κουρουμπλή – εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ 2000)

Εξαιρετικά χρήσιμα τα παραπάνω ποσοτικά στοιχεία, καθώς αποδεικνύουν ότι στην προ κυριαρχίας ΜΜΕ σύγχρονη εποχή, οι σχετιζόμενοι με την αναπηρία χαρακτήρες συμπεριλαμβάνονταν σε σημαντικά ποσοστά στην λογοτεχνική – καλλιτεχνική επικοινωνία. Με αυτό ως δεδομένο, αποκτά ξεχωριστή σημασία η ποιοτική αξιολόγηση της παραγόμενης εικόνας τους. Ας την προσεγγίσουμε μέσα από διάφορους λογοτεχνικούς χαρακτήρες με αναπηρία:

Στο έργο του Σαίξπηρ "Ο βασιλιάς Ριχάρδος ο Γ' " που γράφτηκε το 1592-1593, ο Ριχάρδος Γ', ο οποίος είχε κυφροσκλίωση και χλωτότητα εξαιτίας ανισοσκελίας, παρουσιάζεται ως πανούργος και τελικά δολοφόνος.

Στο έργο «Moby Dick» του H. Melyille (1819-1891), ο ήρωας καπετάνιος Ahab με ακρωτηριασμό ενός σκέλους που καταδίωκε τον Moby Dick, περιγράφεται σαν ιδιαίτερα σκληρός αλλά και αρκετά «τρελός» καπετάνιος του πλοίου του.

Στο έργο «Ο εραστής της Λαίδης Τσάτερλεϋ», ο D.H. Lowrence (1883-1930) αναδεικνύει τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά της ηρωίδας του, μέσω του παραπληγικού συζύγου της. Δεν ήθελε να τον αγγίζει ούτε και να αγγιχτεί απ' αυτόν, θεωρούσε ότι δεν έχει ψυχή.

Χαρακτήρας της Γαλλίας του 15ου αιώνα ο κλασικός Κουασιμόδος, ήρωας του έργου «Η Παναγία των Παρισίων» του Β. Ουγκώ (1802-1885), περιγράφεται ως καμπούρης, παραμορφωμένος, άσχημος, φτωχός, περιφρονημένος και θύμα βίας των άλλων, αλλά σε αντίθεση με όλα αυτά, ιδιαίτερα καλός.

Ο Σώμερσετ Μωμ (1874-1965) στο έργο του «Of human bondage», επινοεί την στρεβλοποδία του Φιλίππου ως σύμβολο της πικρής, συγχυσμένης και διαστρεβλωμένης φύσης του.

Εδώ πρέπει να τονίσουμε ότι οι τρόποι παρουσίασης των ατόμων με αναπηρία στη λογοτεχνία, κατά κανόνα αντανακλούν την κοινωνική στάση της εποχής απέναντί τους και δεν την παράγουν πρωτογενώς. Τί λένε ωστόσο όλα τα παραπάνω παραδείγματα; Λένε ότι το κλασικό στερεοτυπικό σχήμα με βάση το οποίο η αναπηρία καθορίζει τη συνολική ταυτότητα του ατόμου είναι υπαρκτό με όλες τις εκδοχές του επί σειρά αιώνων.

Σημαντικοί ερευνητές, όπως ο αμερικάνος Elliot (το 1982), εκτιμούν ότι η λογοτεχνία υπήρξε διαχρονικά «προμαχώνας παραπληροφόρησης» αναφορικά με την αληθινή εικόνα του ανθρώπου με α-

ναπηρία. Άρα, η απαλλαγή από προκαταλήψεις και στερεότυπα που συνιστά πρόκληση για μας σήμερα, μόνο απλή υπόθεση δεν είναι. Αυτό πρέπει να κρατήσουμε, προσπαθώντας παράλληλα στον βαθμό του δυνατού να απλοποιήσουμε τη σχετική στρατηγική μας.

Αναπηρία και ελληνική σκέψη

Ο «Ζητιάνος» του Ανδρέα Καρκαβίτσα, είναι ένας από τους πιο χαρακτηριστικούς ήρωες με αναπηρία στην ελληνική λογοτεχνική πραγματικότητα. Σκιαγραφείται ως άνθρωπος που ο ίδιος προκαλεί την αναπηρία του και την εκμεταλλεύεται για λόγους βιοποριστικούς. Παράλληλα περιπαίζεται από τον περίγυρο.

Πολλά παραδείγματα υπάρχουν και αποδεικνύουν πόσο παγιωμένη είναι αυτή η συμπεριφορά απέναντι στους ανθρώπους με αναπηρία. Πιο ενδεικτικά όλων τα δυο ακόλουθα:

☉ Στην αρχαία ελληνική μυθολογία ο θεός της φωτιάς Ήφαιστος περιγράφεται να έχει «μαραμμένα» κάτω άκρα και να αποτελεί αντικείμενο κοροϊδίας σε συμπόσιο των θεών στον Όλυμπο.

☉ Στο θέατρο σκιών «Καραγκιόζης» που διαδόθηκε ευρέως στην Ελλάδα από τα τέλη του 19ου αιώνα, τα Άτομα με Αναπηρία περιπαίζονται με διαρκή, μόνιμο τρόπο (βλ. βιβλίο Χρήστου Σκανδά) "Τα καθυστερημένα άτομα στην ελληνική κοινωνία", 1980).

Μπορούμε από τα παραπάνω παραδείγματα να συμπεράνουμε πόσο και στην ελληνική πραγματικότητα η αναπηρία στιγματίζει την ταυτότητα του προσώπου.

Ο Σοφοκλής αξιολογεί την τυφλότητα του Οιδίποδα ως τιμωρία για τις πράξεις του αιτιολογικά: εξισώνει την ηθική με την φυσική τυφλότητα και εξηγεί πώς από την πρώτη, αιτιολογικά, καταλήγουμε στην δεύτερη. Κατά συνέπεια η αναπηρία αποτελεί τιμωρία, ώστε να αποκατασταθεί το κακό (Νέμεσις). Από την άλλη, ο Όμηρος αποδίδει στον τυφλό άνθρωπο ειδικές ικανότητες μαντικής (ενόρασης) και έχει στα έργα του έναν τυφλό που ασκεί μαντικό ρόλο. Γενικότερα οι κύριοι μάντεις και ιέρειες της μαντικής είναι πρόσωπα με τυφλότητα στην αρχαία ελληνική μυθολογία και ποίηση. Τόσο η αιτιολογική προσέγγιση του Σοφοκλή, όσο και η χαρακτηριστική προσέγγιση του Ομήρου, διαθέτουν έντονο το μεταφυσικό στοιχείο. Καταγράφουμε το δεδομένο αυτό, όπως το παράγουν δυο εξαιρετικά μεγάλες φυσιογνωμίες των αρχαίων ελληνικών χρόνων, διότι απηχεί την ελληνική σκέψη για την αναπηρία και τον άνθρωπο με αναπηρία, η οποία σκέψη διακρίνεται έντονα για τα μυθολογικά στοιχεία της.

Νέα γενιά και αναπηρία

Για να εξαντλήσουμε την διερεύνηση του ερωτήματος «πόσο βαθιά είναι ριζωμένες οι σχετικές με την αναπηρία προκαταλήψεις και στερεότυπα;» θα παραθέσουμε δυο ακόμα τεκμήρια ερευνών που καταδεικνύουν ότι και οι νέοι άνθρωποι επηρεάζονται από στερεοτυπικές αντιλήψεις, σχετικές με τα ΑμεΑ.

Οι επιλογές βιβλίων στις σχολικές βιβλιοθήκες μέσης εκπαίδευσης- σύμφωνα με έρευνες επιστημόνων στη σχετικά κοινωνικά ευαίσθητοποιημένη

σε θέματα αναπηρίας Αμερική- κατέδειξαν ότι η μεγάλη πλειονότητα των μυθιστορημάτων που δίνονταν στους μαθητές παρήγαγαν ψευδή, στερεοτυπική εικόνα για τον άνθρωπο με αναπηρία. Από την επιλογή των βιβλίων απουσίαζε πλήρως η πραγματική γνώση για την αναπηρία, ακόμα και σε περιπτώσεις σχολείων που φιλοξενούσαν σημαντικό αριθμό μαθητών με αναπηρία.

Τα κόμικς που κατά τεκμήριο απευθύνονται στους νέους ανθρώπους, ξεκάθαρα ενισχύουν την μεταφυσική αντίληψη ότι τα εξωτερικά χαρακτηριστικά ενός ανθρώπου τον χαρακτηρίζουν και ως προσωπικότητα. Σειρά ερευνών συγκλίνουν στη διαπίστωση ότι προβάλλεται μια στερεοτυπική εικόνα για τα ΑμεΑ στα κόμικς. Τα στοιχεία του παρακάτω πίνακα είναι αρκετά εύγλωττα:

Ήρωες των κόμικς	Καλοί	Κακοί	Ουδέτεροι
Ανάπηροι με παραμορφώσεις άκρων	25%	75%	0%
Ανάπηροι με φυσική αναπηρία	43%	57%	0%
Χωρίς παραμορφώσεις ή αναπηρία	45%	20%	35%

Δυο είναι τα κύρια σημεία του πίνακα. Αφενός, το ποσοστό κακών ανθρώπων με αναπηρία είναι τριπλάσιο ή και τετραπλάσιο του αντίστοιχου των ανθρώπων χωρίς αναπηρία. Αφετέρου, κανένας άνθρωπος με αναπηρία δεν παρουσιάζεται με ουδέτερο τρόπο, ως ένας μέσος άνθρωπος.

Η κοινή λογική και η αμηχανία

Όλα όσα επιγραμματικά παραθέσαμε αποδεικνύουν ότι οι σχετικές με την αναπηρία προκαταλήψεις και στερεότυπα έχουν βαθιές ρίζες. Αυτές απέχουν πολύ από μια σύγχρονη οπτική που προβάλλει τον άνθρωπο με αναπηρία να διεκδικεί μια κοινωνική παρουσία απαλλαγμένη από στερεότυπα. Η ζητούμενη προσαρμογή των ΜΜΕ στη σύγχρονη αυτή απελευθερωτική οπτική, δεν μπορεί να επιβληθεί με εντολές ούτε να γεννηθεί από την μια στιγμή στην άλλη. Χρειάζεται στρατηγική και σταδιακά βήματα προς την σωστή κατεύθυνση, με βασικό εργαλείο τη γνώση.

Ένα από τα πρώτα βήματα, που αναφέρουμε και στην εισαγωγή, είναι η δημιουργία ενός οδηγού για την ορθή παρουσίαση των σχετικών με τα ΑμεΑ θεμάτων από τα ΜΜΕ. Αυτό που πρέπει να επιδιώξουμε είναι να αντιμετωπιστεί το θέμα στο πλαίσιο μιας σύγχρονης, απαλλαγμένης από στερεότυπα λογικής. Μιλάμε για αναβάθμιση της σχέσης ΑμεΑ-ΜΜΕ. Οι πρωτοβουλίες του υπουργού κ. Θ. Ρουσόπουλου και της Γενικής Γραμματείας Επικοινωνίας-Γενικής Γραμματείας Ενημέρωσης –μια εκ των οποίων είναι και η παρούσα έκδοση- είναι ένα βήμα ανάδειξης του θέματος. Με αυτό τον τρόπο, αφενός γίνεται παραδεκτό ότι υπάρχει πρόβλημα στον τρόπο παρουσίασης των θεμάτων αναπηρίας από τα ΜΜΕ, αφετέρου τονίζεται η αναγκαιότητα αντιμετώπισής τους.

Αν θέλουμε να είμαστε ειλικρινείς, αυτό που σήμερα κυριαρχεί στους ανθρώπους των ΜΜΕ, όταν καλούνται να χειριστούν και να δημοσιοποιήσουν θέματα αναπηρίας, είναι η αμηχανία. Αμηχανία

που σε μεγάλο βαθμό εξηγείται από το χάσμα ανάμεσα στην παγιωμένη λογική στερεότυπων τού χθες και την διεκδικητική απελευθερωτική λογική τού αύριο, που όμως δεν έχει ακόμα θεμελιωθεί.

Σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό υπάρχει ο φόβος "μήπως προσβάλω τον άνθρωπο με αναπηρία και τα δικαιώματά του", δίχως όμως παράλληλη συνείδηση του περιεχομένου της πιθανής προσβολής. Αποτέλεσμα αυτού είναι να υπάρχουν μεν καλές προθέσεις, αλλά στην πράξη να γίνεται τελικά εσφαλμένος χειρισμός.

Η αμηχανία επιβάλλεται σταδιακά να ηττηθεί. Με αυτήν την διαπίστωση, που αποτελεί προϋπόθεση για την πρόοδο, μπαίνουμε στο κυρίως θέμα του Οδηγού, καταθέτοντας το επόμενο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση. Η λέξη κλειδί είναι: ο αυτοπροσδιορισμός. Με άλλα λόγια, πώς τα ΑμεΑ ορίζουν την σχέση και την άποψή τους για τα ΜΜΕ. Η αντιμετώπιση των αναστολών, της αμηχανίας απέναντι στον άνθρωπο με αναπηρία, από τους λειτουργούς των ΜΜΕ, είναι ευκολότερη όταν είναι γνωστές οι αναστολές, η αμηχανία του ανθρώπου με αναπηρία απέναντι στα ΜΜΕ.